

Artur Lis: Kazimierz Wielki a zmiany prawa i ustroju w Polsce

W czasie rozbitcia dzielnicowego teren Polski był niekiedy podzielony nawet na kilkadziesiąt księstw, z których każde przyjęło inne normy prawne. Ponadto obserwujemy również partykularyzm osobowy, co oznacza, że grupy społeczne dysponowały innymi prawami. Zasada osobowości prawa mówi, iż każdy rządzi się innymi prawem. Prawem pod którym się urodził, i które „nosi ze sobą”. Partykularyzm osobowy wiązał się z wytworzeniem norm prawa dla każdej grupy społecznej – pisze Artur Lis w „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „Koniec domu Piastów”

Prawo pierwszych wieków monarchii Piastowskiej funkcjonowało zasadniczo w obszarze kultury oralnej – w przekazie ustnym i w opartej na tym przekazie pamięci. Przez długi czas stosowano prawo zwyczajowe, cieszące się ogromnym przywiązaniem ludności i silnie ugruntowane w świadomości społecznej. Najważniejsze było obok długotrwałości przestrzegania, powszechne przekonanie o mocy wiążącej tego prawa, którego nieprzestrzeganie mogło grozić określonymi sankcjami. Znajomość prawa zwyczajowego przechodziła drogą tradycji ustnej z pokolenia na pokolenie, a jego poznanie następowało dzięki bezpośredniemu uczestnictwu w orzekaniu przez starszych członków rodu podczas sądu na wiecu czy zgromadzeniu wspólnoty [1].

Przyjęcie chrztu przez Mieszka I w 966 roku było punktem zwrotnym w dziejach Polski. Państwo pierwszych Piastów zakorzenione zostało w kulturze międzynarodowej społeczności państw europejskich. Istotnym czynnikiem zmian pozostawała konfrontacja prawa zwyczajowego z wymogami nowej religii. Sądził sam władca, korzystając ze wsparcia doradców, znawców i interpretatorów prawa, gdyż początkowo nie było urzędów sądowych. W przekazie pisemnym prawo wkracza do świata „barbarzyńców północnych” najpierw jako prawo Kościoła, które reguluje – początkowo w stopniu dosyć ograniczonym – pewne zachowania neofitów. Jest istotne, że nakazy i zakazy związane z praktyką i obyczajowością nowej wiary, ogłasza i w dużej mierze egzekwuje, władza świecka. Przyjmując chrześcijaństwo z Zachodu, w Polsce nastąpił częściowy proces recepcji systemów prawnych, później określane wspólną nazwą „praw uczonych”, czyli prawa rzymskiego i kanonicznego [2]. Sytuacja ta sprzyjała wpływowi niektórych praw obcych na ustrój prawny Polski. Ze względu na brak źródeł juredycznych pomocniczą rolę w poznaniu kultury prawnej Polski piastowskiej mogą odegrać kroniki. Elementy prawa odnajdujemy w „Kronice polskiej” Galla Anonima [3] oraz w szczególności w kronice Mistrza Wincentego Kadłubka [4]. Interesowano się też prawami „barbarzyńskimi” średniowiecza. Świadczy o tym obecność zbiorów praw longobardzkich w bibliotece katedry krakowskiej na początku XII wieku [5].

W Księdze elbląskiej – Najstarszym Zwodzie Prawa Polskiego spisany ponad sto lat przed statutami Kazimierza Wielkiego – w trzecim paragrafie czytamy: „Także należy wiedzieć, że polski sędzia nie zwykł mieć ławników. Wszakże jeśli widzi koło siebie w czasie sądu ludzi zdatnych, zaprasza ich do siebie i przedstawia im sprawę. A jeśli czyjeś zdanie wydaje mu się słuszne, wyrokuje zgodnie z nim. Gdy natomiast

niczyje zdanie mu się nie podoba, wówczas orzeka zgodnie ze swoim przekonaniem, jak tylko może najsprawiedliwiej” [6]. Księga ta jest spisem dokonanym prawdopodobnie przez nieznanego pisarza pochodzenia niemieckiego, w języku niemieckim na potrzeby zakonu krzyżackiego, pod którego władzą mieszkała ludność polska. Zasada osobowości prawa przestrzegana przez krzyżacki wymiar sprawiedliwości gwarantowała Polakom stosowanie w praktyce własnego prawa zwyczajowego.

W czasie rozbicia dzielnicowego teren Polski był niekiedy podzielony nawet na kilkadziesiąt księstw, z których każde przyjęło inne normy prawne. Ponadto obserwujemy również partykularyzm osobowy, co oznacza, że grupy społeczne dysponowały innymi prawami. Zasada osobowości prawa mówi, iż każdy rządzi się innymi prawem. Prawem pod którym się urodził, i które „nosi ze sobą”. Partykularyzm osobowy wiązał się z wytworzeniem norm prawa dla każdej grupy społecznej [7].

Badania nad *Statutami* Kazimierza III Wielkiego mają długą tradycję. Wśród uczonych prowadzących swe badania wokół omawianego pomnika prawa, można wymienić: Kazimierza Władysława Wóycickiego [8], Antoniego Zygmunta Helcla [9], Franciszka Piekosińskiego [10], Romualda Hube [11], Oswalda Balzera [12], Stanisława Romana [13] oraz Wacława Uruszczaaka [14].

Jan Długosz w swoich *Rocznikach czyli Kronikach sławnego Królestwa Polskiego* pod rokiem 1347 napisał: „Król polski Kazimierz chciał położyć kres godnym potępienia ciężkim nadużyciom, w postaci różnego rodzaju oszczerstw i krzywd, wskutek których całe Królestwo

Polskie za wszystkich jego poprzedników, królów i książąt – wiedział o tym – cierpiało bardzo dotkliwy ucisk przy wymierzaniu sprawiedliwości i rozstrzyganiu sporów i wszelkiego rodzaju nieporozumień z tego mianowicie powodu, że sądy ziemskie po przeprowadzeniu postępowania dowodowego wyrokowały nie na mocy pisanych praw czy statutów, ale kierowały się osobistymi odczuciami sędzących i przewodniczących sądom, ulegających często namiętnościom sympatiom i przekupstwu. Pragnął zatem wprowadzić porządek w całym Królestwie przez jednakowe i sprawiedliwe prawa (...) Król Kazimierz zwołał przeto wielki zjazd (sejm walny) do Wiślicy. Stawili się na nim biskupi, wojewodowie, kasztelanowie oraz urzędnicy i dostojnicy dzielnicy krakowskiej i wielkopolskiej. Na zjeździe tym, którego obradom przewodził sam król, z udziałem uczonych znawców prawa kanonicznego i rzymskiego, przygotowano i ogłoszono nowe polskie prawo ziemskie, jako prawo trwałe i niezmienne. Jednocześnie osobną ustawą nakazał stosowanie nowego prawa we wszystkich sądach Królestwa, pozwalając każdemu na odwoływanie się do nowego prawa pisanego” [15].

Energiczny władca zdawał sobie sprawę z potrzeby ujednolicenia norm prawa zwyczajowego, usunięcia rażących sprzeczności i partykularyzmów oraz wprowadzenia nowych rozwiązań prawnych

Dnia 25 kwietnia 1333 roku, po śmierci Władysława Łokietka na tronie polskim zasiadł jego syn Kazimierz mający wówczas 23 lata [16]. Energiczny władca zdawał sobie sprawę z potrzeby ujednolicenia norm prawa zwyczajowego,

usunięcia rażących sprzeczności i partykularyzmów oraz wprowadzenia nowych rozwiązań prawnych. Bez wątplenia, dużą rolę odegrało przy opracowywaniu statutów duchowieństwo, a szczególnie arcybiskup gnieźnieński Jarosław Bogoria (1342-1371) i jego najbliższe otoczenie [17]. Na skutek odrębności dzielnicowych, niemożliwe było ujednolicenie prawa na obszarze całego państwa Kazimierza, dlatego opracowano ustawy osobno dla Wielkopolski i Małopolski [18]. W latach 1357-1362 powstały pierwsze statuty Wielkopolskie. Następnie na wiecu w Wiślicy wydano statuty dla Małopolski. Teksty ustaw poddawano zmianom wynikającym z kolejnych aktów prawnych monarchy (ekstrawaganty), kazusów z rozstrzygnięciami (prejudykaty) czy postulatów możnych i rycerstwa (petyta). Dopiero za panowania Władysława Jagiełły około 1420 roku stworzono wspólną wersję nazwaną dygestami małopolsko-wielkopolskimi. Najstarszym przekładem *Statutów* z łaciny na język polski jest redakcja Świętosława z Wojcieszyna z połowy XV wieku.

Statuty Kazimierza Wielkiego zawierały przepisy zarówno z dziedziny prawa prywatnego, karnego i procedury. Niewątpliwie na plan pierwszy należy wysunąć, zamieszczone w *Statutach* zasady które tworzą fundament ówczesnego prawa [19]:

- Prawo nie działa wstecz [1]
- Zwycięzony w procesie sądowym winien uczynić zadość wyrokowi zanim jeszcze opuści sąd [4]
- Nikt nie może czerpać korzyści z popełnionego bezprawia [4]
- Nikt swego prawa nie może zostać podstępnie pozbawiony [8]
- Nikomu nie wolno odmówić prawa do obrony, która jest prawem naturalnym [7]
- Zawinione niestawiennictwo powoda jest czymś większym niż niestawiennictwo pozwanego [27]
- Nie należy wzruszać sprawy prawomocnie zakończonej [48]
- Powód winien pozywać do sądu właściwego dla pozwanego [66]
- Zasada poszanowania cudzej rzeczy [74]
- W sądach nie powinno być pośpiechu w sączeniu spraw [28]
- Powinnością człowieka jest powstrzymać się od złego [51]
- Jest pożyteczne dla państwa, aby poddani żyli w spokoju, aby nikomu nie wyrządzali krzywd i umacniali się w cnotach [80]
- Obowiązki sędziów: bezstronność, uczciwość, sprawiedliwość [114]
- Jeden naród poddany jednemu władcy nie powinien podlegać różnym prawom, aby nie był jako straszdytło różne mające głowy [119]

- Od zbrojnego rycerstwa zależy honor króla oraz obrona całego królestwa [120]
- Kara za bratobójstwo [61]
- Kara za zabójstwo [62]
- Niewykorzystywany przywilej traci ważność [69]
- Wszystkie prawa zakazują i karzą wyrządzanie gwałtów (bezprawia) [149]
- Każdy odpowiada za swój czyn [150]
- Syn nie odpowiada za czyny ojca i odwrotnie [151].

Ogłoszenie statutów wiślicko-piotrkowskich pozwala zaliczyć króla Kazimierza do grona wielkich prawodawców swego wieku: Karola IV w Czechach, Stefana Duszana w Serbii, Karola Roberta i Ludwika Wielkiego na Węgrzech czy Waldemara IV w Dani. Osiągnięciem prawodawczym króla była ustawa wprowadzająca sądownictwo dla mieszczan i ludności wiejskiej, osadzonych na prawie niemieckim. Utworzono dla niego w latach 1356-1362 instancję odwoławczą w postaci Sądu Wyższego Prawa Magdeburgskiego na zamku krakowskim oraz Sądu Sześciu Miast, jako królewskiego sądu komisarskiego [20].

Statuty Kazimierza Wielkiego stanowią wybitny pomnik staropolskiej kultury prawnej. Zawierają normy – dziś powiedzielibyśmy, z prawa karnego (zawierają katalog przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu i mieniu oraz określają kary), z prawa cywilnego i rodzinnego (dotyczące małżeństwa, wiana, wyprawy, spadków, własności, zobowiązań, dawności) oraz stosunków społecznych między panem a chłopem [21]. Źródło to odegrało ogromną rolę w unifikacji i centralizacji państwa, którego symbolem stała się korona, którą wiązano z państwem (jako całością) i jego prawami, niezależnymi od osoby króla [22].

*Artur Lis – doktor, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
ORCID: 0000-0003-4613-0671*

[1] A. Lis, Źródła prawa w Polsce piastowskiej jako problem badawczy. Studium prawno-historyczne, Lublin 2022.

[2] J. Baszkiewicz, Prawo rzymskie i prawo kanoniczne w kulturze politycznej Polski XIII i XIV stulecia, [w:] tegoż, Państwo. Rewolucja. Kultura polityczna, Poznań 2009, s. 259-288.

[3] J. Sondel, Elementy prawa rzymskiego w Kronice Galla Anonima, [w:] Nobis operique favete. Studia nad Gallem Anonimem, red. A. Dąbrówka, E. Skibiński, W. Wojtowicz, Warszawa 2017, s. 95-110.

[4] A. Lis, Mistrz Wincenty Kadłubek – ojciec prawa w Polsce? [w:] Prawo w Europie średniowiecznej i nowożytnej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 91-118.

[5] A. Vetulani, Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej, Wrocław 1976; J. Sondel, Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej, Kraków 1978; A. Lis, Kultura prawna w Polsce przed założeniem Akademii Krakowskiej, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” Nr 15 (2/2017), s. 37-60.

[6] Najstarszy Zwód Prawa Polskiego, wyd. J. Matuszewski, J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 58.

[7] W. Uruszczak, Historia państwa i prawa polskiego, t. 1: (966-1795), Warszawa 2015, s. 78-81.

[8] K.W. Wóycicki, Statuta polskie króla Kazimierza w Wiślicy złożone, Warszawa 1847.

[9] A.Z. Helcel, Starodawne prawa polskiego pomniki poprzedzone wywodem historyczno krytycznym tak zwanego Prawodawstwa Wiślickiego Kazimiérza Wielkiego, t. 1, Warszawa - Kraków 1856.

[10] F. Piekosiński, Uwagi nad ustawodawstwem wiślicko-piotrkowskim króla Kazimierza Wielkiego, „Rozprawy Akademii Uniejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” seria II, t. III, Kraków 1982, s. 209-299.

[11] R. Hube, Prawo polskie w 14-tym wieku: ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1881.

[12] Statuty Kazimierza Wielkiego, oprac. O. Balzer, z rękopisu wyd. Z. Kaczmarczyk, M. Sczaniecki, S. Weyman, Poznań 1947.

[13] S. Roman, Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego, Kraków 1961.

[14] W. Uruszczak, Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” 3(1999), s. 97-115.

[15] Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, ks. 9: 1300-1370, przeł. J. Mrukówna, Warszawa 2009.

[16] J. Wyrozumski, Kazimierz Wielki, Wrocław 2004.

[17] Zob. Z. Kaczmarczyk, Kazimierz Wielki (1333-1370), Warszawa 1948.

[18] G.M. Kowalski, Statuty Kazimierza Wielkiego, [w:] Pierwsze/Najstarsze w zbiorach Biblioteki Narodowej, Warszawa 2019, s. 204-207.

[19] W. Uruszczak, Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” 3(1999), s. 97-115.

[20] F. Kiryk, Sandomierskie żywoty średniowiecznych władców Polski, red. R. Chyła, Sandomierz 2021, s. 637-684.

[21] M. Handelsman, Historia polskiego prawa karnego, t. 2: Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1909.

[22] J. Skodlarski, Kazimierz Wielki jako reformator i człowiek, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2008, vol. 11, nr 1, s. 65-75.

BIBLIOGRAFIA:

Baszkiewicz J., Prawo rzymskie i prawo kanoniczne w kulturze politycznej Polski XIII i XIV stulecia, [w:] tegoż, Państwo. Rewolucja. Kultura polityczna, Poznań 2009, s. 259-288.

Handelsman M., Historia polskiego prawa karnego, t. 2: Prawo karne w Statutach Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1909.

Helcel A.Z., Starodawne prawa polskiego pomniki poprzedzone wywodem historyczno krytycznym tak zwanego Prawodawstwa Wiślickiego Kazimierza Wielkiego, t. 1, Warszawa - Kraków 1856.

Hube R., Prawo polskie w 14-tym wieku: ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1881.

Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, ks. 9: 1300-1370, przeł. J. Mrukówna, Warszawa 2009.

Kaczmarczyk Z., Kazimierz Wielki (1333-1370), Warszawa 1948.

Kiryk F., Sandomierskie żywoty średniowiecznych władców Polski, red. R. Chyła, Sandomierz 2021, s. 637-684.

Kowalski G.M., Statuty Kazimierza Wielkiego, [w:] Pierwsze/Najstarsze w zbiorach Biblioteki Narodowej, Warszawa 2019, s. 204-207.

Lis A., Kultura prawna w Polsce przed założeniem Akademii Krakowskiej, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” Nr 15 (2/2017), s. 37-60.

Lis A., Mistrz Wincenty Kadłubek – ojciec prawa w Polsce? [w:] Prawo w Europie średniowiecznej i nowożytnej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 91-118.

Lis A., Źródła prawa w Polsce piastowskiej jako problem badawczy. Studium prawno-historyczne, Lublin 2022.

Najstarszy Zwód Prawa Polskiego, wyd. J. Matuszewski, J. Matuszewski, Łódź 1995.

Piekosiński F., Uwagi nad ustawodawstwem wiślicko-piotrkowskim króla Kazimierza Wielkiego, „Rozprawy Akademii Uniejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” seria II, t. III, Kraków 1982, s. 209-299.

Roman S., Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego, Kraków 1961.

Skodlarski J., Kazimierz Wielki jako reformator i człowiek, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2008, vol. 11, nr 1, s. 65-75.

Sondel J., Elementy prawa rzymskiego w Kronice Galla Anonima, [w:] Nobis operique favete. Studia nad Gallem Anonimem, red. A. Dąbrówka, E. Skibiński, W. Wojtowicz, Warszawa 2017, s. 95-110.

Sondel J., Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej, Kraków 1978.

Statuty Kazimierza Wielkiego, cz. 2: Statuty Wielkopolskie, oprac. i wyd. L. Łysiak, Warszawa 1982.

Statuty Kazimierza Wielkiego, oprac. O. Balzer, z rękopisu wyd. Z. Kaczmarczyk, M. Sczaniecki, S. Weyman, Poznań 1947.

Uruszczak W., Historia państwa i prawa polskiego, t. 1: (966-1795), Warszawa 2015.

Uruszczak W., Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” 3(1999), s. 97-115.

Vetulani A., Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej, Wrocław 1976.

Wóycicki K.W., Statuta polskie króla Kazimierza w Wiślicy złożone,
Warszawa 1847.

Wyrozumski J., Kazimierz Wielki, Wrocław 2004.

*Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa
Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury*

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego
